

dr. Ivan Svetlik

IZOBRAŽEVANJE IN DRUŽBENOEKONOMSKI POLOŽAJ

Članek obravnava povezanost med izobrazbo na eni ter položajem v družbeni in tehnični delitvi dela, materialnim in družbenopolitičnim položajem, vključevanjem v družbeni prostor in mobilizacijo neformalnih virov na drugi strani. Prikazuje pa tudi vključenost v izobraževanje in aspiracije po izobraževanju. Analiza pokaže, da je izobrazba zanesljiv prediktor položaja posameznika v družbeni in tehnični delitvi dela, kakor tudi njegovega materialnega in političnega položaja. Vključenost v izobraževanje in aspiracije po izobraževanju so predvsem odvisne od starosti in izobrazbe, kar pomeni, da je izobrazba samoakcelerirajoči proces. Ker je pri skupinah, ki zavzemajo nižje položaje v družbeni in tehnični delitvi dela in imajo nizek materialni položaj vključenost v izobraževanje najnižja, aspiracije po izobraževanju pa relativno visoke, lahko pri teh skupinah pričakujemo največjo relativno deprivacijo.

The article deals with the relationship between education on the one hand and the position regarding the social and technical division of labour and economic and political position as well as participation in the social system on the other. It also describes the enrollment of individuals in educational programmes and their educational aspirations. The analysis shows that education can be taken as a reliable predictor of position in the social and technical division of labour and of economic and political status. The enrollment in the educational process and educational aspirations depend mainly on age and on the level of education. Therefore education can be described in terms of a self accelerating process. Since enrollment in the educational process of those groups that occupy lower positions in the social and technical division of labour and that have a lower economic status is rather low, although their educational aspirations remain relatively high, one can expect that they are most deprived with respect to education.

izobraževanje, socialne razlike

Uvod

Kot poudarjajo švedski raziskovalci kvalitete življenja, ima izobrazba intrinzično vrednost, je torej družbena vrednota. Hkrati pa predstavlja pomemben vir oziroma sredstvo, ki ga izkoriščajo posamezniki, družbene skupine in družba v celoti. Z znanjem posameznik zmanjšuje svojo

nemoč, posebej pomemben vir pa predstavlja zanj na trgu delovne sile. Posameznik, ki ima več znanja, bo lažje našel delo, vrednost njegove delovne sile pa bo večja. Družbene skupine v medsebojnih sporih in v konkurenci za ugodnejši družbenoekonomski položaj ravno tako izkoriščajo izobrazbo oziroma znanje kot enega najpomembnejših sredstev. Družba v celoti si lahko od višje stopnje izobrazbe obeta moralni in kulturni napredek, demokratizacijo in vse večje blagostanje (Erikson, Abery 1986).

V raziskavi o kvaliteti življenja smo glede izobrazbe doslej prišli do naslednjih ugotovitev: da je slovenska populacija zelo slabo izobražena, da je zlasti po končanem rednem šolanju slabo vključena v izobraževanje, da se v mlajših generacijah obseg izobraževanja zmanjšuje, da so aspiracije po izobraževanju nizke in da je položaj med žensko populacijo slabši kot med moško (Kvaliteta življenja v Sloveniji, 1984).

V tem prispevku bomo analizirali pomen izobrazbe kot vira za zagotavljanje položaja na trgu delovne sile oziroma v sistemu zaposlenosti, materialnega in družbenopolitičnega položaja. Ugotavljali bomo tudi, v kolikšni meri izobrazba omogoča mobilizacijo neformalnih virov in kako vpliva na vključevanje posameznika v družbeni prostor. Nazadnje bomo poskušali ugotoviti tudi, od česa so predvsem odvisne aspiracije po izobraževanju in vključenost v izobraževanje.

Osnovna spremenljivka, ki ji bomo v analizi dali vlogo neodvisne variable, je izobrazbena struktura reprezentativnega vzorca slovenske populacije v starosti od 15 do 75 let. Izobrazbena lestvica ima deset stopenj, porazdelitev vzorčne populacije in strukturne deleže pa prikazujemo v tabeli 1. Iz nje je mogoče razbrati zelo slabo izobrazbeno strukturo slovenske populacije, saj 46,2 % respondentov praktično nima več kot dokončano osnovno šolo. Le 8,7 % anketiranih ima višjo ali visoko šolo. V prvi kategoriji je 38,3 % moških in 53,9 % žensk, v drugi pa sta ustrezna odstotka 9,9 in 7,7.

Tabela 1:

Izobrazbena struktura reprezentativnega vzorca slovenske populacije v starosti od 15 do 75 let

Izobrazbena stopnja	N	%
4 razredi osnovne šole in manj	157	6,4
5 do 7 razredov osnovne šole	308	12,5
dokončana osnovna šola	545	22,1
nedokončana strokovna šola	128	5,2
dokončana strokovna šola	582	23,6
nedokončana srednja šola	92	3,7
dokončana srednja šola	383	15,6
nedokončana višja ali visoka šola	52	2,1
dokončana višja šola	107	4,3
dokončana visoka šola	108	4,4

Izobrazba in formalno delo

Poglejmo najprej, kakšen zaposlitveni status imajo posamezne izobrazbene kategorije. Če obravnavamo izobrazbo kot sredstvo za lokacijo delovne sile na trgu, lahko brez pomislekov sklenemo. Čim višja je izobrazbena raven, tem višje možnosti ima posameznik, da ga trg delovne sile sprejme, in tem večje možnosti ima, da dobi zaposlitev. Delež responden-

tov, ki imajo končano le osnovno šolo, je namreč najmanjši med zaposlenimi (34,7) ter med latentno (40,7) in odkrito brezposelnimi (45,9), ki vsi, razen latentno brezposelnih, spadajo na trg delovne sile. Prav tako je največji delež zaposlenih in odkrito brezposelnih, ki imajo višjo ali visoko izobrazbo; ustreznost odstotka sta 12,3 in 7,7. Največji delež respondentov, ki imajo dokončano le osnovno šolo, je med kmeti (94,2) in obrtniki* (67,1). Med njimi nismo, razen enega obrtnika, našli nikogar, ki bi imel višjo ali visoko izobrazbo. Z drugimi besedami: čim nižja je izobrazba, tem večja je verjetnost, da bo nekdo pristal med samozaposlenimi oziroma da sploh ne bo prišel na trg delovne sile. Pri samozaposlovanju trg delovne sile namreč nima nobene vloge. Ker smo že ugotovili, da so samozaposleni v materialnem in družbenopolitičnem pogledu najbolj marginalna družbena skupina, lahko sedaj sklenemo, da nizka izobrazba povečuje verjetnost marginalizacije na področju formalnega dela. Obratno seveda velja v primeru višjih izobrazbenih ravni.

Vpliv izobrazbe se ne konča na pragu trga delovne sile, kjer gre za vprašanje oblike dela in za vprašanje brezposelnosti, temveč sega globoko na področje delitve dela, kjer gre za vprašanje delovnih pogojev in vrste dela, ki ga nekdo opravlja.

Ce delovne pogoje razdelimo na ugodne, deloma neugodne in zelo neugodne, in sicer glede na to, koliko ima delavec opravka z umazanijo, hrupom, vročino, mrazom, vlago in podobnim, se izkaže, da ima ugodne delovne pogoje 43 % do 67 % ljudi, ki imajo končano srednjo šolo ali več, in da je delež delavcev s končano poklicno šolo ali manj, ki imajo dobre delovne pogoje, le 11 % ali celo nižji. Ravno obratno je stanje v primeru zelo neugodnih delovnih pogojev. Kontingenčni koeficient med obema spremenljivkama je 0,47.

Podobna je zveza med izobrazbeno strukturo in telesnim naporom pri delu; 57,1 % delavcev, ki imajo le dokončano osnovno šolo, opravlja telesno izčrpujoče delo. Pri še nižje izobraženih je ta odstotek še večji. Pri delavcih z dokončano srednjo šolo ali več je odstotek tistih, ki opravljajo izčrpujoče delo, med 14,7 in 20,4. Slika je v primeru nenapornega dela spet obratna. Kontingenčni koeficient med obema spremenljivkama je 0,42.

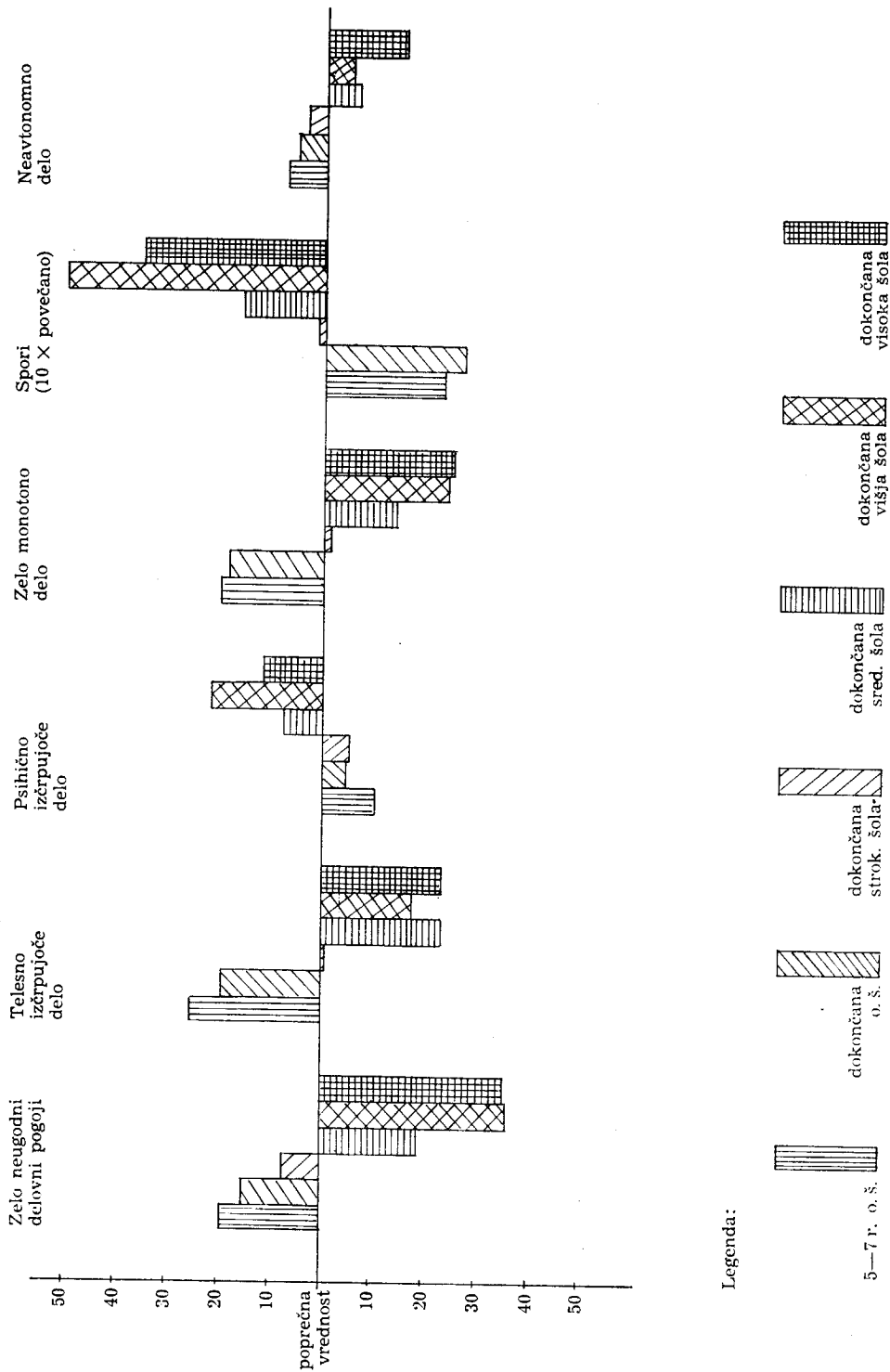
Po pričakovanju imajo ljudje z višjimi stopnjami izobrazbe tudi psihično bolj naporno delo. Delež delavcev, ki imajo končano srednjo izobrazbo ali več in opravljajo psihično izčrpujoče delo, se giblje med 50,6 in 64,6. Toda tudi pri delavcih z nižjimi stopnjami izobrazbe v nobeni kategoriji ne najdemo manj kot 32 % tistih, ki opravljajo psihično izčrpujoče delo. To pomeni, da se z izobraževanjem zelo povečujejo možnosti, da se posameznik ogne telesno izčrpujočemu delu, da pa brez izobraževanja lahko pričakuje ne le telesno, ampak tudi psihično naporno delo. Koeficient kontingence med obema spremenljivkama je nizek in znaša 0,26.

Čim višja je izobrazbena raven, tem manjša je monotonija pri delu. Delavci z višjo in visoko izobrazbo imajo zelo malo monotonega dela oziroma ima večina povsem nemonotono delo. Delež delavcev, ki imajo zelo monotono delo, je največji v skupinah, ki imajo dokončano osnovno šolo ali manj, in znaša od 39,1 % do 45,8 %. Kontingenčni koeficient med obema spremenljivkama je 0,38.

Za posamezne izobrazbene kategorije smo ugotavljali tudi, v kakšnih socialnih pogojih delajo, in sicer nas je zanimalo, če kdo pri delu s posamezniki neprijazno ravna ali če so zapleteni v kake spore. Zanimiva je ugotovitev, da se z dviganjem izobrazbene ravni povečuje delež delavcev,

* z obrtniki označujemo vse, ki so samozaposleni izven kmetijstva.

Diagram 1: Odstopanje od poprečnih vrednosti indikatorjev kvalitete delovnega življenja za izbrane izobrazbene kategorije

ki delajo v neugodnih oziroma zelo neugodnih socialnih pogojih. V ugodnih socialnih pogojih dela od 55,3 % do 73,4 % delavcev z dokončano osnovno šolo ali manj. Ustrezen odstotek za višje izobrazbene kategorije pa se giblje med 40,4 in 53,6. Kontingenčni koeficient med obema spremenljivkama je le 0,27. Poprečna vrednost indeksa, ki kaže na socialne pogoje dela je 7. Najvišjo vrednost ima indeks v primeru višje ali visoke izobrazbe, kjer znaša 11,1 oziroma 9,5, in kaže na najneugodnejše socialne pogoje. Najnižjo vrednost pa ima v primeru respondentov z dokončano osnovno šolo, in sicer 3,2.

Eden izmed pomembnih socialnih pogojev pri delu je tudi avtonomija posameznika. Po naših podatkih popolno avtonomijo uživa zelo malo ljudi, pa tudi skoraj popolno avtonomijo ima le 14,7 % respondentov. Več je tistih, ki so izrazito neavtonomni in sicer 27,5 %. Očitno pa je, da se avtonomija povečuje z zviševanjem izobrazbene ravni. Skoraj v celoti je pri delu avtonomnih 39 % ljudi z visoko izobrazbo in le 4,1 % ljudi z dokončano osnovno šolo. Koeficient kontingence med obema spremenljivkama je sicer majhen in znaša 0,35. Indeks, ki kaže kako neavtonomni so delavci pri delu, ima poprečno vrednost 47,5. Največjo vrednost doseže v kategoriji s 5 do 7 razredov osnovne šole, in sicer 54,4, najmanjšo pa med respondenti z nedokončano višjo ali visoko šolo, in sicer 28,3, ter respondenti z visoko šolo — 31,6.

Ugotavljali smo tudi, kako lahko je posameznik zamenljiv pri delu. Razlike med posameznimi izobrazbenimi kategorijami niso tako jasne kot v prejšnjih primerih. Kontingenčni koeficient je le 0,18.

Položaj izbranih izobrazbenih kategorij pri delu prikazuje diagram 1. Na njem so prikazana odstopanja od poprečnih vrednosti indeksov, ki kažejo značilnosti formalnega dela za izbrane izobrazbene kategorije. Za indekse, ki jim z veliko gotovostjo lahko določimo vrednostno valenco, to je za delovne pogoje, telesni napor, monotonijo in avtonomijo pri delu, lahko postavimo trditve: čim višja je izobrazbena raven, tem višja je kvaliteta delovnega življenja. Ta ima lahko najmanj tri pomene, in sicer: 1. Čim višjo izobrazbeno stopnjo doseže posameznik, s tem večjo verjetnostjo lahko računa na kvalitetno delovno življenje. 2. Z dviganjem izobrazbene ravni prebivalstva lahko pričakujemo tudi izboljšanje kvalitete delovnega življenja. 3. Kvalitetnejše delovno življenje vpliva na dviganje izobrazbene ravni, na primer na izobraževanje ob delu.

Navedene ugotovitve je potrebno relativizirati v primeru psihičnega napa in sporov oziroma medsebojnih odnosov pri delu. V teh dveh primerih velja skorajda obratno: Čim višja je stopnja izobrazbe, tem slabša je kvaliteta delovnega življenja. Res pa je, da vrednotenje navedenih atributov dela in delovnega okolja ni tako enoznačno kot v primeru drugih indeksov. Tako lahko večje število sporov pomeni tudi večjo senzibilnost višjih izobrazbenih kategorij za socialne oziroma medsebojne odnose. Prav tako lahko pomeni, da se posamezniki iz teh izobrazbenih kategorij bolj intenzivno vključujejo v socialno življenje oziroma da so manj pasivni in zato pridejo večkrat v konflikt. Vprašanje je tudi, ali ima psihični napor pri delu povsem enak družbeni pomen kot telesni napor.

Izobrazba in materialni položaj

Materialni položaj posameznih izobrazbenih kategorij smo ugotavljali z naslednjimi indeksi: dohodek na člane gospodinjstva, lastništvo luksuznih predmetov, tudi osebnega avtomobila, opremljenost gospodinjstva z gospodinjskimi aparati, lastništvo predmetov trajne potrošnje in opremljenost stanovanja.

Opazujoč dohodek na člana gospodinjstva, najdemo največ ljudi z manj kot srednjo šolo v drugem dohodkovnem razredu, to je od 5 do 10 tisoč dinarjev na člana gospodinjstva. Sem spadajo tudi respondenti z nedokončano višjo ali visoko šolo. V višjih izobrazbenih kategorijah, to je od vključno končane srednje šole navzgor, pa najdemo največ respondentov v tretjem dohodkovnem razredu, to je od 10 do 15 tisoč dinarjev na člana gospodinjstva. Te ugotovitve potrjuje tudi opazovanje najnižjega in najvišjega dohodkovnega razreda. V najnižjem dohodkovnem razredu je 87,1 % respondentov, ki imajo nedokončano srednjo šolo ali manj, in le 12,9 % respondentov z dokončano srednjo šolo ali več. V najvišjem dohodkovnem razredu pa je iz prve skupine 45,6 % respondentov in iz druge 54,5 %. Koeficient kontingence med obema spremenljivkama je 0,42.

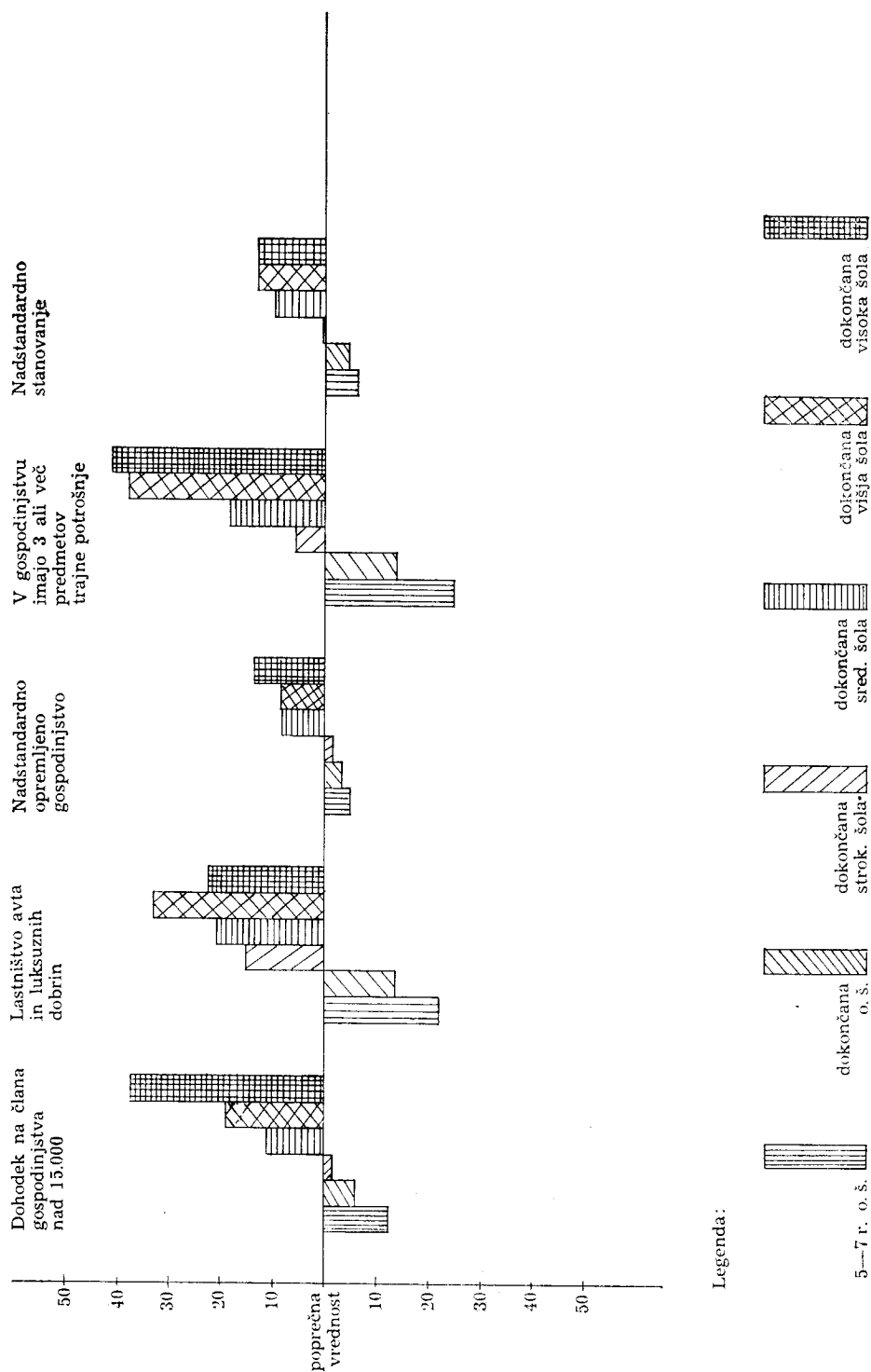
Delež respondentov, ki nimajo luksuznih dobrin kot so vikend, čolni ali počitniška prikolica, niti nimajo avtomobila, se praviloma zmanjšuje, čim bolj prehajamo od nižjih proti višjim izobrazbenim kategorijam. Obratno je v primeru lastništva navedenih dobrin. Zanimivo izjemo predstavljajo respondenti z visoko izobrazbo ki jih ni največ med lastniki osebnega avtomobila. Le 48,1 % jih ima to dobrino, medtem ko ima avto 71 %, tistih, ki imajo končano višjo šolo.

Opremljenost gospodinjstva z gospodinjskimi stroji smo merili s številom predmetov, kot so štedilnik, hladilnik, pralni stroj, zamrzovalna skrinja, pomivalni stroj in mikrovalovna pečica. V tem pogledu je večina gospodinjstev visoko standardno opremljena, in sicer 51,9 %, odstopanja od poprečja pa niso velika. Zelo jasno pa se pokažejo razlike v primeru nadstandardno opremljenih gospodinjstev, ki jih je v povprečju le 8 %. V tako opredeljenih gospodinjstvih živi 21,3 % respondentov z visoko izobrazbo in le 4,6 % respondentov z dokončano osnovno šolo. V podstandardno opremljenih in neopremljenih gospodinjstvih najdemo nad 20 % respondentov, ki imajo le osnovno šolo ali manj, in 4 % do 7 % respondentov, ki imajo dokončano poklicno šolo ali več. Izstopajo visoko izobraženi, ki jih je v tej kategoriji 9,3 %. To bi mogli pojasniti delno z drugačno vrednostno orientacijo te populacije, delno pa z zgodnjo osamosvojitvijo otrok oziroma njihovih družin, saj mlade družine sprva težko ustrezno opremijo svoje gospodinjstvo. Koeficient kontingence za obe spremenljivki znaša 0,33.

Zveza med lastništvom predmetov trajne potrošnje, kot so fotoaparat, filmski projektor ali kamera, šivalni in pletilni stroj, kasetofon, magnetofon, gramofon, klavir ali pianino, in izobrazbeno strukturo je dokaj jasna: čim višja je izobrazba respondentov, tem več navedenih predmetov najdemo v njihovem gospodinjstvu. Koeficient kontingence za obe spremenljivki je 0,45. Največ respondentov, ki imajo 4 razrede osnovne šole ali manj, to je 35 %, nima nobenega takega predmeta v svojem gospodinjstvu in največ visoko izobraženih respondentov, to je 29,6 %, ima pet takih predmetov.

Oglejmo si še stanovanjski standard. Kontingenčni koeficient, ki kaže na zvezo med stanovanjskim standardom anketirancev in njihovo izobrazbo, znaša sicer le 0,32. Analiza oseb, ki živijo v izrazito podstandardnih na eni in nadstandardnih stanovanjih na drugi strani, pa ne dopušča nobenega dvoma. Čim višja je izobrazba anketirancev, tem višji je njihov stanovanjski standard. Tako živi v standardnih in nadstandardnih stanovanjih le 38,3 % oseb z osnovno šolo in kar 76,5 % oseb z visoko šolo. Obratno pa v podstandardnih in izrazito podstandardnih stanovanjih živi 61,5 % respondentov z osnovno in 23,6 % respondentov z visoko izobrazbo.

Diagram 2: Odstopanje od poprečnih vrednosti indikatorjev materialnega položaja za izbrane izobrazbene kategorije

Legenda:

5-7 r. o. š.

dokončana o. š.

dokončana strok. šola

dokončana sred. šola

dokončana višja šola

dokončana visoka šola

Za izbrane izobrazbene skupine prikažimo, koliko odstopajo od povprečnih vrednosti navedenih indeksov, ki kažejo njihov materialni položaj. Čeprav vsi indeksi populacije ne diferencirajo v enaki meri glede na njeno izobrazbo, je slej ko prej očitno: čim višja je izobrazba posameznika, tem bolj verjetno je, da bo imel dober materialni položaj. Z drugimi besedami: izobraževanje je dokaj zanesljiva pot k materialnemu blagostanju. Morali pa bi dopustiti možnost vplivanja tudi v obratni smeri, namreč, da boljši materialni položaj olajšuje pridobivanje izobrazbe.

Izobrazba in družbeni položaj

Družbenopolitični položaj izobrazbenih kategorij ugotavljamo s pomočjo tehle indikatorjev: članstvo v društvih, članstvo v družbenopolitičnih organizacijah, delegatske zadolžitve, funkcije in družbena moč.

Članstvo v različnih društvih, od strokovnih oziroma profesionalnih do Rdečega križa, gasilskih in turističnih društev, je nedvomno povezano z izobrazbo. Med posamezniki z osnovno šolo jih 73,4 % ni včlanjenih v nobeno društvo, med respondenti z visoko izobrazbo pa je nečlanov le 37,4 % Koeficient kontingence za obe spremenljivki je 0,32.

Podatki kažejo, da z naraščanjem izobrazbe delež politično pasivnih hitro upada. Medtem ko je med respondenti s 4 razredi osnovne šole ali manj 47,8 % neaktivnih, je takih med respondenti z višjo izobrazbo le 2,8 %. Vendar pa najdemo med respondenti z visoko izobrazbo 10,2 % neaktivnih, to je več kot med respondenti s srednjo šolo.

Članov družbenopolitičnih organizacij je več v nižjih kot v višjih izobrazbenih kategorijah. V skupinah z nedokončano srednjo šolo ali manj je delež članov od 44,6 % do 63 %, v skupinah z dokončano srednjo šolo ali več pa se ta delež giblje od 24,1 pri visoko izobraženih do 48,1 pri onih, ki nimajo končane višje ali visoke šole. Nasploh je opaziti najvišje deleže članstva v družbenopolitičnih organizacijah ravno med respondenti, ki nimajo končanih šol. To so večinoma dijaki in študenti.

Delež respondentov, ki imajo razne delegatske zadolžitve, narašča premosorazmerno z izobrazbo. Tako najdemo na primer med respondenti z osnovno šolo 11,9 % delegatov, med respondenti z visoko šolo pa jih je 34,3 %. Izjema so spet respondenti z nedokončano srednjo, višjo ali visoko šolo. V teh skupinah je delež delegatov nižji kot v ostalih, ki so jim blizu po izobrazbi. Dijaki in študenti očitno nimajo možnosti sodelovati v raznih organih upravljanja v tolikšni meri kot ostale kategorije.

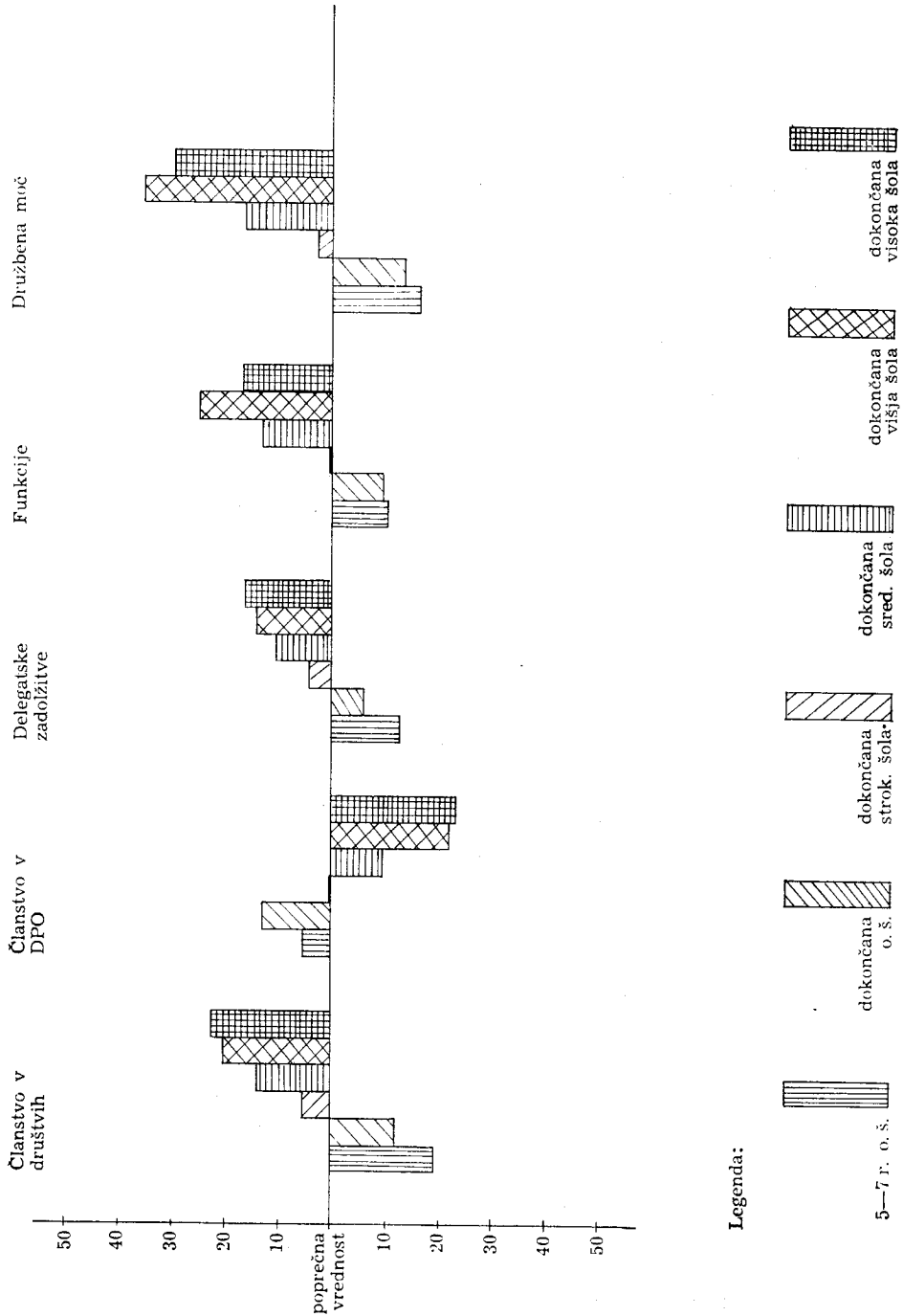
Tudi za funkcionarje velja, da jih je v skupini tem več, čim višjo izobrazbo imajo. Rahel upad deleža funkcionarjev opazimo le pri visoko izobraženih. Kontingenčni koeficient, ki kaže na povezanost med izobrazbo in navedenimi kazalci družbenopolitične aktivnosti, je 0,44.

Respondentov, za katere bi lahko trdili, da imajo nekaj družbene moči, je 22,4 %. V splošnem pa zopet lahko trdimo, da je družbena moč premosorazmerna s stopnjo izobrazbe. Med respondenti z osnovno šolo na primer najdemo 9,1 % tistih, ki imajo nekaj družbene moči, med respondenti z višjo šolo pa 59 %. Ta delež nekoliko pade pri respondentih z visoko šolo, in sicer na 52,9 %. Koeficient kontingence za navedene spremenljivke znaša 0,36.

Odstopanja od povprečnih vrednosti indikatorjev družbenopolitičnega položaja za izbrane izobrazbene kategorije prikazujemo tudi grafično. Razen članstva v družbenopolitičnih organizacijah, ki je dokaj formalen kazalec, vsi indikatorji kažejo, da imajo višje izobrazbene kategorije tudi

Diagram 3: Odstopanje od poprečnih vrednosti indikatorjev družbenopolitičnega položaja za izbrane izobrazbene kategorije

Legenda:

5-7 let o. š.

dokončana o. š.

dokončana strok. šola

dokončana sred. šola

dokončana višja šola

dokončana visoka šola

boljši družbenopolitični položaj. Odstopanje od splošne slike v primeru članstva v družbenopolitičnih organizacijah je mogoče pojasniti s tem, da te organizacije rekrutirajo množično članstvo tudi med manj izobraženim prebivalstvom, seveda pa bolj »pazljivo« porazdelijo funkcije v DPO. Pa tudi v primeru družbenopolitičnega položaja najbrž ne smemo zanemariti vzvratne zveze. Ne le da lahko bolj izobraženi računajo na boljši družbenopolitični položaj, pridobitev takega položaja najbrž olajša tudi pridobivanje izobrazbe.

IZOBRAZBA IN MOBILIZACIJA NEFORMALNIH VIROV

Ugotovili smo že, da imajo različne izobrazbene kategorije zelo različen dostop do formalnega dela in da se njihovo delo med seboj močno razlikuje. Formalno delo pa ni edini vir, ki ga izkoriščajo ljudje, da bi preživel oziroma da bi si zagotovili čim boljši materialni položaj. Zato si oglejmo, kakšne razlike se pojavljajo med izobrazbenimi kategorijami pri mobilizaciji nekaterih najbolj pogostih neformalnih virov.

Dva vira, ki sta pravzaprav polformalna, ker sta legalna in ker ima izkoriščanje teh dveh virov za posledico finančne rezultate, sta popoldansko kmetovanje in razne oblike plačanega dela, kot so honorarno delo, popoldanska obrt, priložnostno delo, delo neaktivnih, študentov in brezposelnih ipd. Izkaže se, da je popoldansko kmetovanje najmanj razširjeno v najvišjih izobrazbenih kategorijah, najbolj pa med respondenti z osnovno in poklicno šolo. Tako se s to dejavnostjo ukvarja 13,1 % ljudi, ki imajo osnovno šolo, in 2,8 % ljudi, ki imajo visoko šolo.

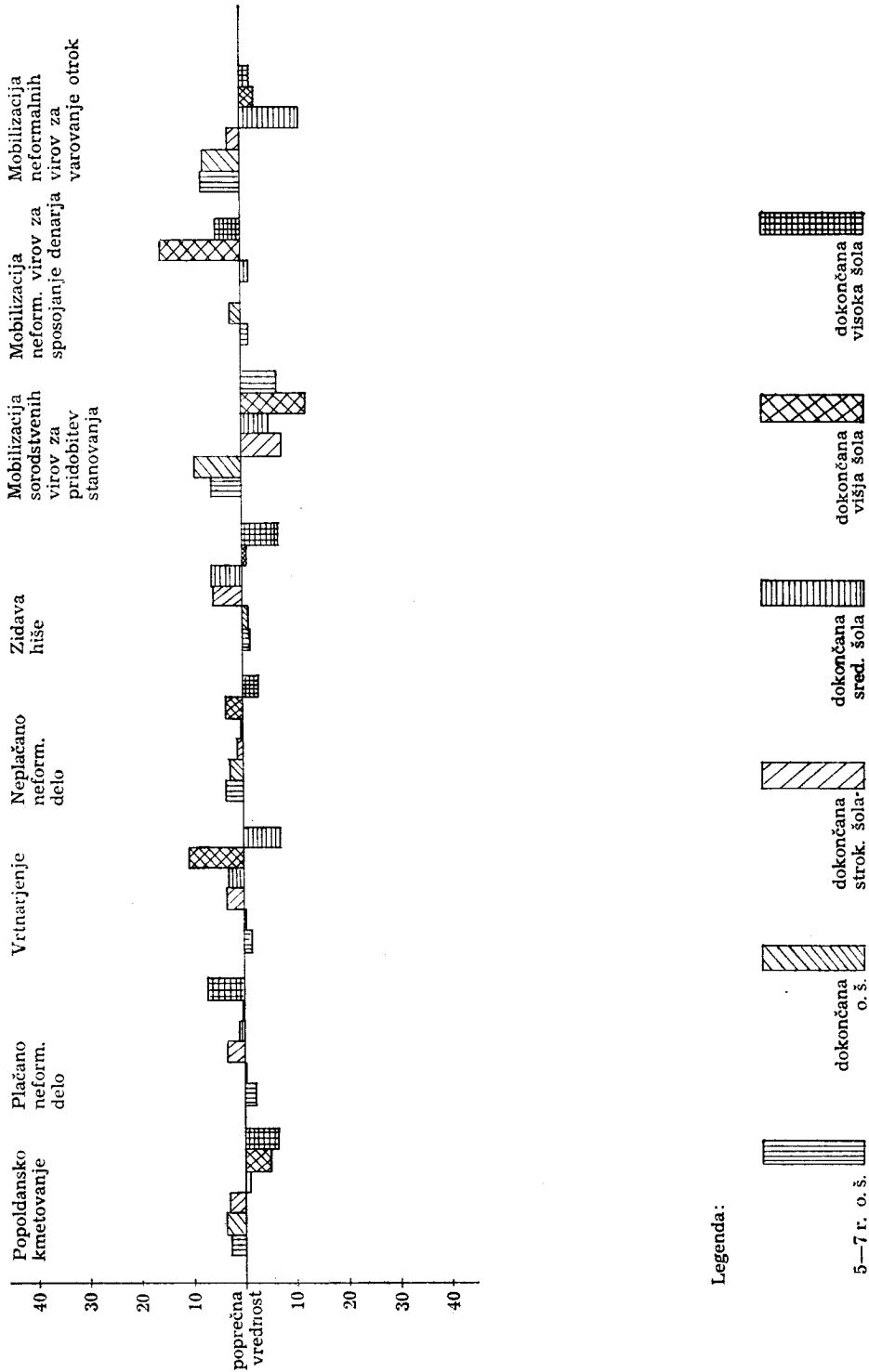
S plačanim neformalnim delom se v poprečju ukvarja 18,7 % respondentov. Precej nadpoprečno je ta dejavnost razširjena med respondenti z visoko izobrazbo, sicer pa so odstopanja od poprečja majhna. To pomeni, da ta vir razmeroma enakomerno mobilizirajo vse izobrazbene kategorije.

Vrtnari več kot polovica Slovencev. Po dobljenih podatkih se vse izobrazbene kategorije razmeroma enakomerno ukvarjajo s to dejavnostjo. Pomembni pa sta dve izjemi. Delež vrtničkarjev je največji med višje izobraženimi, in sicer 65,4 %, najmanjši pa med visoko izobraženimi, to je 47,3 %.

Zanimiv neformalni vir je tudi neplačano neformalno delo, kot sta gospodinjsko delo in varovanje otrok. V poprečju se respondenti s temi deli ukvarjajo 26,4 % ure na teden. Največja odstopanja navzgor opazimo pri respondentih s 5 do 7 razredi osnovne šole, ki v poprečju opravijo 29 ur tega dela na teden, ter pri respondentih z višjo in osnovno izobrazbo, ki opravijo 28,9 oziroma 28,5 ur neplačanega neformalnega dela na teden. Večja pa so odstopanja v obratni smeri. Najmanj neplačanega neformalnega dela opravijo respondenti z nedokončano srednjo ter z nedokončano višjo in visoko izobrazbo, in sicer 18,9 ter 16,5 ur na teden. To so po večini študenti, ki še nimajo svojih družin oziroma gospodinjstev. Precej pod poprečjem so tudi respondenti z visoko izobrazbo z 22,9 urami na teden. Iz tega je razvidno, da stopnja izobrazbe nima enopomenskega vpliva na količino neplačanega neformalnega dela.

Razmeroma razgiban vzorec dobimo tudi v primeru zidave hiše oziroma stanovanja v lastni režiji. Pri tej neformalni aktivnosti so precej nadpoprečno udeleženi respondenti s končano poklicno in končano srednjo izobrazbo. V poprečju je na ta način prišlo do stanovanja 24,4 % respondentov, v navedenih izobrazbenih kategorijah pa sta ustrezna odstotka 29,4 in 30. Močno podpoprečne deleže samograditeljev pa zasledimo med respondenti z nedokončano srednjo in nedokončano višjo ali visoko izobrazbo.

Diagram 4: Odstopanje od poprečnih vrednosti indikatorjev mobilizacije neformalnih virov za izbrane izobrazbene kategorije

Ustrezna odstotka sta 12,5 in 12. Tudi med visoko izobraženimi ljudmi je delež samograditeljev nižji od povprečja 17,1 %.

Podatek, ki govori o mobilizaciji različnih virov, je tudi način, kako so posamezniki rešili svoj stanovanjski problem. Samo s sorodstvenimi viri si je pri tem pomagalo 44,6 % respondentov. Daleč nad povprečjem so respondenti z nedokončano srednjo, višjo ali visoko izobrazbo, vendar gre v njihovem primeru v glavnem za študente, ki so mladi in živijo pri starših. Sicer pa so ta vir v večji meri mobilizirali respondenti z osnovno šolo ali pa nižje izobrazbene kategorije kot respondenti iz višjih izobrazbenih kategorij. Nasploh pa odstopanja od povprečja niso posebej velika.

Ljudje, ki jim zmanjka denarja, si ga lahko sposodijo na razne načine. Kar 84,4 % respondentov pri tem mobilizira le neformalne vire. Vendar pa ponovno ni jasnih razlik med izobrazbenimi kategorijami. Med respondenti z višjo izobrazbo vsi mobilizirajo le neformalne vire, vendar pa jih je med respondenti z osnovno šolo tudi 86,1 %, to je skoraj toliko kot med visoko izobraženimi, ki jih je 88,9 %.

Navedimo še en neformalni vir, to je varovanje otrok doma ali s pomočjo sorodnikov oziroma tujcev. Te vire uporabljajo respondenti v 74,1 % primerov. V največji meri jih uporabljajo v najnižjih izobrazbenih kategorijah, najmanj pa respondenti s srednjo izobrazbo. Vendar pa so odstopanja od povprečnih vrednosti majhna. Zato bi težko trdili, da izobrazba vpliva na mobilizacijo tega neformalnega vira.

Poglejmo, kako izgledajo odstopanja od povprečnih vrednosti navedenih indikatorjev za izbrane izobrazbene kategorije v grafični obliki. Vidimo, da so odstopanja od povprečnih vrednosti zelo majhna, saj so nizki tudi kontingenčni koeficienti v tabelah, iz katerih smo črpali podatke. Poleg tega pa niti v eni niti v drugi smeri ne odstopajo vedno respondenti iz istih izobrazbenih kategorij. Tako bi lahko sklenili, da izobrazba ne vpliva na mobilizacijo neformalnih virov. Pri tem gre seveda za formalno izobrazbo. Najbrž so za mobilizacijo neformalnih virov potrebna posebna neformalna znanja. Lahko tudi predpostavimo, da neformalni viri ne vplivajo pomembno na materialni položaj posameznih izobrazbenih kategorij, ki se sicer v tem pogledu močno razlikujejo.

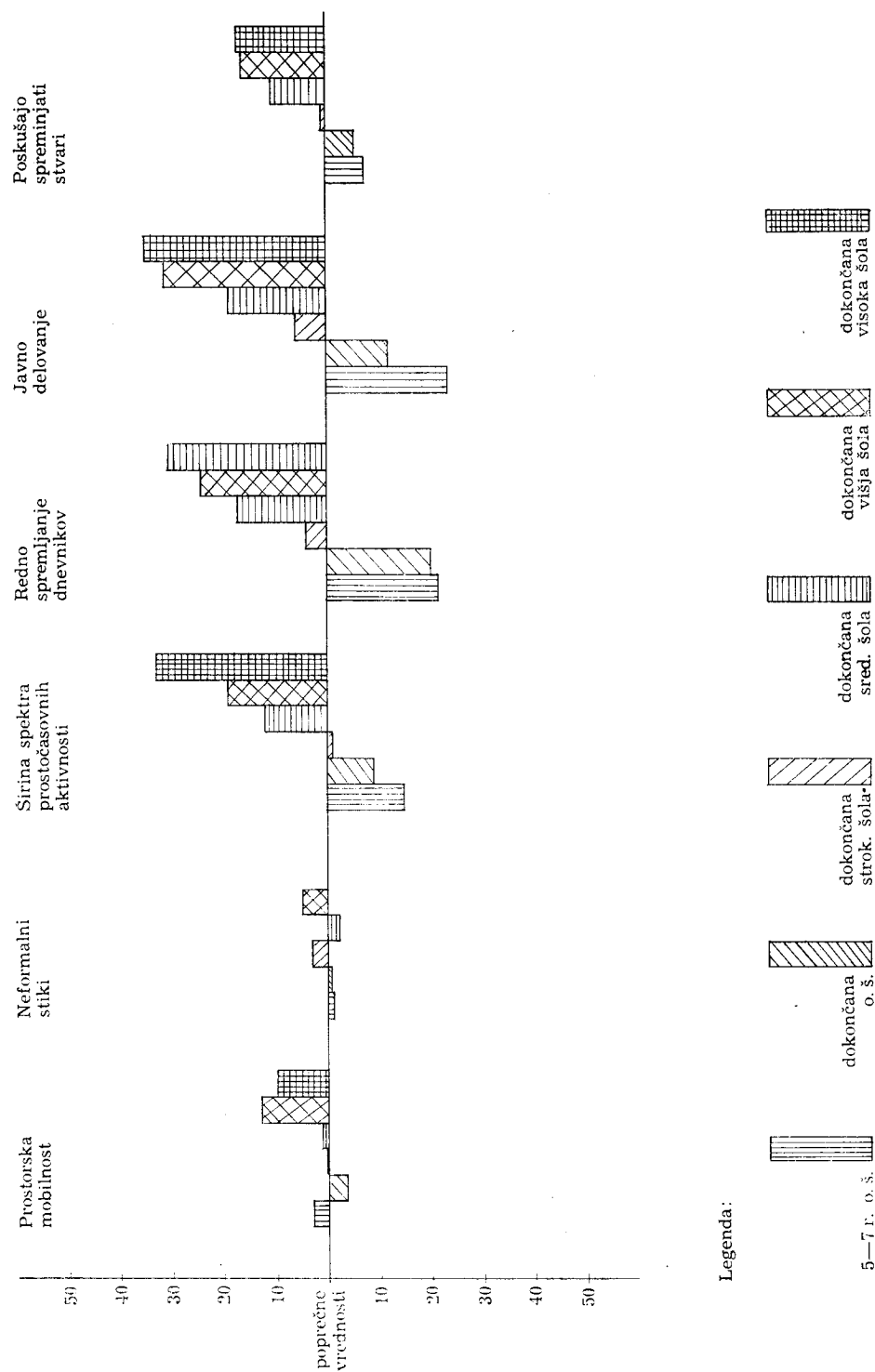
Izobrazba in mobilnost

Med indikatorji mobilnosti je klasičen le prvi, ki kaže na premike v fizičnem prostoru. Drugi indikatorji pa kažejo bolj na intenzivnost vključevanja posameznikov oziroma izobrazbenih skupin v družbeni prostor. Gre za neformalne stike, prostočasovne aktivnosti, spremljanje časopisov, družbeno aktivnost in poskuse, da bi posamezniki spreminjali stvari.

Kontingenčni koeficient, ki kaže na zvezo med prostorsko mobilnostjo in izobrazbeno strukturo, je zelo nizek. Kljub temu pa lahko opazimo, da v višjih izobrazbenih kategorijah narašča delež respondentov, ki so se selili znotraj Slovenije. Med respondenti z osnovno šolo se jih je selilo 40,7 %, med respondenti z višjo oziroma visoko šolo pa 50,9 % oziroma 45,2 %. Deleži respondentov, ki so se priselili v Slovenijo so prav tako največji pri višje in visoko izobraženih (15,1 % oziroma 18,3 %) razen pri respondentih s štirimi razredi osnovne šole ali manj, katerih delež je največji (21,1 %). Iz tega sledi, da sta prostorska mobilnost in izobrazba rahlo pozitivno povezani.

Vključevanje v družbeni prostor ne poteka le po formalnih, temveč tudi po neformalnih poteh. Ljudje imajo torej stike s sorodniki, prijatelji, sosedi in znanci. Vendar pa kaže, da se ti stiki skorajda v ničemer ne

Diagram 5: Odstopanje od poprečnih vrednosti indikatorjev vključevanja v družbeni prostor za izbrane izobrazbene kategorije

razlikujejo po posameznih izobrazbenih kategorijah. Večina ima razmeroma redke stike, vendar s širšim krogom navedenih skupin. Koeficient kontingence med navedenima spremenljivkama to potrjuje, saj znaša le 0,17.

Ljudje se ukvarjajo z zelo različnimi prostočasovnimi aktivnostmi. Kaže, da na to vpliva tudi izobrazba. Kontingenčni koeficient med obema spremenljivkama je 0,41. V poprečju se 14,2 % respondentov ne ukvarja pogosto z nobeno prostočasovno aktivnostjo. Najvišje deleže neaktivnih najdemo med respondenti z osnovno šolo ali manj. Najmanjši deleži neaktivnih so med respondenti z nedokončano srednjo, višjo ali visoko izobrazbo ter med višje izobraženimi, in sicer od 5,4 % do 7,7 %. V drugih kategorijah pa se giblje delež neaktivnih okoli 11 %.

Spekter prostočasovnih aktivnosti je širok in obsega sledenje množičnim medijem, sociabilnost, utilitaristične aktivnosti, rekreacijo ter kulturne in izobraževalne aktivnosti. Značilno je, da se spekter navedenih aktivnosti širi tem bolj, čim višjo izobrazbo imajo posamezniki. Tako je delež respondentov z osnovno šolo, ki se ukvarjajo tudi z rekreacijo ter s kulturnimi in izobraževalnimi aktivnostmi le 11 %, nato pa v višjih izobrazbenih kategorijah narašča in pri visoko izobraženih doseže 52,8 %. Poprečno število prostočasovnih aktivnosti, s katerimi se posameznik pogosto ukvarja, je 3,5 %. Pri respondenti z osnovno šolo je 3,1, pri respondenti z visoko šolo pa 4,3.

Čeprav je kontingenčni koeficient, ki kaže na zvezo med izobrazbo in rednim prejetjem oziroma kupovanjem dnevnega časopisa, razmeroma nizek (0,31); pregled kontingenčne tabele pokaže, da se delež respondentov, ki imajo redno stik z dnevniki, povečuje tem bolj čim bolj se približujemo najvišjim izobrazbenim kategorijam. Med respondenti z osnovno šolo jih redno dobiva ali kupuje dnevnike 43,3 %, med respondenti z visoko izobrazbo pa 85,2 %.

Poseben indikator družbene aktivnosti posameznika je tudi njegovo javno delovanje, ki se kaže v referatih, govorih, diskusijah ali v pisanju prispevkov za javne medije. Zvezo med tovrstno družbeno aktivnostjo in izobrazbo kaže koeficient kontingence, ki znaša 0,45. Med respondenti z osnovno šolo na primer najdemo 35,7 % aktivnih, med respondenti z visoko šolo pa jih je kar 83,2 %.

Poglejmo še, v kakšni meri posamezniki z različno izobrazbo poskušajo spreminjati stvari z vplivanjem na organe oblasti ali na osebe na odgovornih položajih. Koeficient kontingence med obema spremenljivkama je le 0,25. Sicer pa se izkaže, da tudi tovrstna družbena aktivnost narašča s prehajanjem na višje izobrazbene ravni. Tako aktivnost izkazuje 11,5 % respondentov z osnovno in 34,3 % respondentov z visoko šolo.

Za posamezne izobrazbenne kategorije sedaj pogledjmo še grafično prikazana odstopanja od poprečnih vrednosti obravnavanih indikatorjev. S precejšnjo zanesljivostjo lahko trdimo, da sta izobrazba in mobilnost oziroma intenzivnost vključevanja v družbeni prostor pozitivno povezani. Na ravni posameznika tako velja: čim višjo izobrazbo ima, tem intenzivnejše se vključuje v družbeni prostor. Te ugotovitve so tudi skladne s prejšnjimi, namreč, da višje izobrazbene kategorije zavzemajo tudi višje družbenopolitične položaje. Razloge je potrebno iskati v njihovi aktivnosti. Izjema med obravnavanimi indikatorji so neformalni stiki, ki se skoraj ne razlikujejo med posameznimi izobrazbenimi skupinami. Ta ugotovitev pa je tudi skladna s prejšnjo, ki pravi, da izobrazba ne diferencira značilno populacije v primeru mobilizacije neformalnih virov.

Sklepna ugotovitev analize bi bila: Formalna izobrazba je nedvomno tisti vir, ki zagotavlja posameznikom vstop v sistem zaposlenosti, ugodnejši položaj v družbeni delitvi dela kakor tudi ugoden materialni in družbenopolitični položaj. V nadpovprečno ugodnem položaju pri delu, kakor tudi v materialnem in družbenopolitičnem pogledu, so skupine s končano štiritletno srednjo šolo ali več, skupine s končano poklicno šolo se gibljejo okrog poprečja, medtem ko so skupine z osnovno ali še nižjo izobrazbo v podpovprečno ugodnem položaju. Skupine, ki so v nadpovprečno ugodnem položaju, plačajo za to razmeroma nizko ceno: imajo psihično bolj naporeno delo od drugih in večkrat prihajajo v konflikte. Ugotovili smo tudi, da se višje izobraženi bolj intenzivno vključujejo v družbeni prostor, kar gotovo prispeva k ugodnejšemu družbenopolitičnemu položaju. Vse kaže, da formalna izobrazba ne vpliva na mobilizacijo neformalnih materialnih virov. To pomeni, da je najbrž mobilizacija neformalnih materialnih virov odvisna bolj od neformalno pridobljenega znanja in sposobnosti, pomeni pa tudi da razlik v materialnem položaju med izobrazbenimi skupinami ne moremo pripisati mobilizaciji neformalnih virov, temveč neenakosti pri formalnem delu.

Aspiracije

V dosedanjem proučevanju podatkov o aspiracijah po izobraževanju in o vključenosti v izobraževanje (Rus in drugi, 1984) smo že videli, da je vključenost v izobraževanje nizka, saj se v zadnjem letu pred zbiranjem podatkov ni izobraževalo kar 84,2 % respondentov. Čim nižja je bila izobrazba respondentov, tem manjši delež jih je bilo vključenih. Respondenti s strokovno šolo pa so bili vključeni v izobraževanje v še manjši meri kot respondenti z osnovno šolo. Od vseh, ki se niso izobraževali, bi si jih to želelo le 17,7 %, kar pomeni, da so tudi aspiracije po izobraževanju nizke. Pokazalo se je tudi, da so aspiracije po izobraževanju tem višje, čim mlajši in čim bolj izobraženi so ljudje. Pri ženskah so nekoliko nižje kot pri moških. Za ponazoritev navedimo, da bi se od tistih, ki se ne izobražujejo, želelo izobraževati 9,8 % respondentov z dokončano osnovno šolo in 34 % respondentov z visoko šolo ter 16,8 % moških in 13,9 % žensk. Poprečna starost respondentov, ki se ne izobražujejo in se ne želijo izobraževati, je 45,9 let, poprečna starost respondentov, ki se ne izobražujejo in se želijo izobraževati, je 32,9 let in poprečna starost respondentov, ki se izobražujejo, je 26,2 let.

Navedene podatke dopolnimo še z ugotovitvami, da je vključenost v izobraževanje tem večja in da so aspiracije po izobraževanju tem večje, čim višja je izobrazba anketirančevega partnerja oziroma zakonca. Sicer pa so aspiracije po izobraževanju najvišje pri samskih zaposlenih delavcih in pri respondentih, kjer sta zaposlena oba partnerja. In še en zanimiv podatek. Aspiracije po izobraževanju so najnižje pri respondentih, katerih oba starša sta Slovenca, torej so višje v primerih, ko eden ali oba starša nista Slovenca. Hkrati se izobražuje najmanjši delež tistih respondentov, katerih oba starša nista Slovenca. V tej kategoriji je zato razkorak med aspiracijami po izobraževanju in izobraževanjem največji. Upoštevati pa moramo, da na to razliko najbrž vpliva starost, ki je pri Neslovincih nižja.

Iz povedanega sledita vsebinski in metodološki sklep. Vsebinski pravi, da je izobraževanje samoakcelerirajoči proces. To pomeni, da dviganje izobrazbe povečuje aspiracije po izobraževanju in vključenosti v izobraževanje, kar se konec koncev kaže v dviganju izobrazbene ravni. Pri nizki izobrazbeni ravni je zato potrebno mnogo več eksternih naporov, da bi

dvignili aspiracije po izobraževanju in da bi vključili ljudi v izobraževanje, kot pri višji. Pri izobraženih ljudeh izobrazba dobi bolj središčno mesto med vrednotami, izobraževanje pa postane norma v njihovem vedenju.

Metodološki sklep pa je, da je zaradi velikega vpliva izobrazbe in starosti na aspiracije po izobraževanju in na vključenost v izobraževanje treba računati, da ti dve spremenljivki močno interferirata tudi pri zvezah med izobrazbenimi aspiracijami in vključenostjo v izobraževanje na eni ter drugimi spremenljivkami na drugi strani. Upošteva je to opozorilo, bomo identificirali nekaj najzanimivejših zvez.

Vemo, da obstaja razmeroma močna povezanost med fizičnimi in socialnimi delovnimi pogoji ter izobrazbo. Pri vključenosti v izobraževanje sicer opazimo šibkejše zveze, ki jih kažejo nizki ali zelo nizki kontingenčni koeficienti, vendar pa je smer zveze s pogoji dela enaka. To pomeni; čim slabši so fizični pogoji dela, čim večji je fizični in čim manjši je psihični napor, čim večja je monotonija, čim več je sporov in čim manjša je avtonomija, tem manjši je delež vključenih v izobraževanje. Predpostavljamo, da gre za vzajemno povezanost: nižja izobrazba ne omogoča dela v dobrih delovnih pogojih (z navedenimi izjemami), ti pogoji otežujejo izobraževanje, kar se kaže na ohranjanju nizke izobrazbene ravni. Ob tem pa je zanimivo, da aspiracije po izobraževanju le neznatno upadejo s slabšanjem fizičnih pogojev dela in z monotonijo, da občutno upadejo le pri telesno izčrpujočem delu in da so nekoliko večje pri delavcih, ki imajo več sporov. V drugih primerih vpliv ni jasen. Slabi fizični delovni pogoji in monotonija torej v celoti ne uničujejo aspiracij po izobraževanju. Ker pa vplivajo na manjšo stopnjo vključenosti v izobraževanje, je ravno pri delavcih, ki delajo v takšnih delovnih pogojih, pričakovati največje frustracije. Opazimo tudi, da so aspiracije po izobraževanju izrazito visoke pri delavcih, ki so se ponesrečili pri delu. Če je v celi populaciji 15,3 % ljudi, ki se ne izobražujejo in bi si to želeli, jih je med ponesrečenimi pri delu kar 35,7 %. Hkrati pa jih je le 4,8 % vključenih v izobraževanje.

Poglejmo, kakšna je zveza med vključenostjo v izobraževanje in izobrazbenimi aspiracijami na eni ter materialnim položajem na drugi strani. Ugotovimo: čim večji je dohodek na člana gospodinjstva, čim več imajo v gospodinjstvu predmetov trajne potrošnje, čim boljša je opremljenost gospodinjstva z gospodinjskimi stroji in čim višji je stanovanjski standard, tem višja je stopnja vključenosti v izobraževanje. Tako je na primer v najnižji dohodkovni kategoriji vključenih v izobraževanje le 5,1 % respondentov, v najvišji dohodkovni kategoriji pa kar 33,3 %. Med respondenti, ki nimajo nobenega predmeta trajne potrošnje, jih je v izobraževanje vključenih le 2,1 %, med respondenti, ki imajo največ takih predmetov, pa jih je vključenih 27,4 % in podobno. Premožnejši se torej izobražujejo v večji meri kot manj premožni, izobrazba pa jim omogoča pridobivanje materialnih virov.

Vpliv materialnega položaja na aspiracije po izobraževanju pa ni tako jasen kot vpliv na vključenost v izobraževanje. Le v primeru lastništva predmetov trajne potrošnje (glasbeni in video inštrumenti in naprave, šivalni ali pletilni stroj) je očitno, da lastništvo teh predmetov pozitivno vpliva na aspiracije. Sicer pa imajo respondenti iz srednjih dohodkovnih razredov višje aspiracije po izobraževanju kot respondenti iz najvišjega dohodkovnega razreda. Iz povedanega sledi, da aspiracije po izobraževanju niso bistveno povezane z materialnim položajem posameznika. To pomeni, da pri manj premožnih niso bistveno nižje kot pri bolj premožnih. Ker pa je vključenost v izobraževanje v kategorijah z nizkim mate-

rialnim položajem manjša, je pri posameznikih iz teh kategorij pričakovati največje frustracije.

Če družbenopolitični položaj primerjamo z materialnim, naletimo skorajda na inverzno situacijo. Čim bolj intenzivna je vključenost v družbenopolitično življenje, čim večja je družbena moč posameznika in v čim več družtev je včlanjen, tem večje so njegove aspiracije po izobraževanju. Na drugi strani je vključenost v izobraževanje bistveno manjša od prečja le pri politično pasivnih in pri respondentih, ki so včlanjeni v manj družtev, medtem ko intenzivnost vključenosti v družbenopolitično delo nanjo ne vpliva, kakor tudi ne družbena moč. Podobno kot prej lahko tudi tu sklenemo, da so frustracije v zvezi z izobraževanjem največje pri politično najbolj aktivnih, ali pa jim politično delo nudi zadostno kompenzacijo.

Poglejmo še, kako na aspiracije po izobraževanju in na vključenost v izobraževanje vplivajo različni vedenjski vzorci. Ugotovimo lahko, da je višja stopnja družbene aktivnosti, ki se kaže v javnih nastopih, pisanju v časopise ali poskusih vplivanja na organe oblasti, pozitivno povezana tako z aspiracijami po izobraževanju kot z vključenostjo v izobraževanje. Isto velja za obiskovanje kinopredstav, gledališč in koncertov ter za gledanje televizije. V vseh navedenih primerih pa imajo ekstremno aktivni nižje aspiracije od zmerno aktivnih in so v izobraževanju vključeni v manjši meri. To najbrž pomeni, da svoje aspiracije saturirajo z družbeno aktivnostjo, ali pa navedeni mediji posameznike pasivizirajo, kar vpliva na upad aspiracij. Navedenega upada aspiracij in vključenosti v izobraževanje pa ne opazimo v primeru branja knjig in časopisov ter hoje na izlete. Sklepamo lahko, da navedene prostočasovne in družbene aktivnosti spodbujajo aspiracije po izobraževanju in vključenosti v izobraževanje, če niso preveč ekstenzivne. Izjema so povsem izobraževalne aktivnosti, kot je branje. Najbrž pa je obratna zveza enako pomembna, namreč, da ljudje z višjimi aspiracijami po izobraževanju iščejo vire znanja v kulturnih in drugih družbenih aktivnostih in da so k temu v večji meri nagnjeni posamezniki, ki se izobražujejo, kot ostali.

Zaključek

Na osnovi analize povezanosti izobrazbe z družbenoekonomskim položajem pridemo do naslednjih ugotovitev:

Prvič, izobraževalni sistem in sistem zaposlenosti sta med seboj tesno in skladno povezana. Samozaposleni kot ekonomsko in politično marginalna skupina imajo najnižjo izobrazbo. Vzpostavljena je negativna selekcija v tem smislu, da se v to skupino rekrutirajo predvsem posamezniki, ki ne uspejo v izobraževalnem sistemu. Hkrati pa za samozaposlene ni posebnih izobraževalnih programov.

Drugič, čim višjo izobrazbo imajo posamezniki v tem boljših delovnih pogojih delajo, tem fizično lažje, manj monotono in bolj avtonomno delo imajo; hkrati pa je njihovo delo psihično bolj naporno in večkrat pridejo v konflikte. Ljudje z nižjo izobrazbo imajo fizično bolj naporno delo, ki pa zahteva tudi precejšnje psihične napore.

Tretjič, čim višjo izobrazbo imajo posamezniki, tem boljši je njihov materialni, kakor tudi družbenopolitični položaj.

Četrtič, iz navedenega sledi, da je izobrazba zelo zanesljiv prediktor položaja posameznikov v družbeni in tehnični delitvi dela ter njihovega materialnega in političnega položaja.

Petič, čim višja je izobrazba, tem bolj intenzivno se posamezniki vključujejo v družbeni prostor.

Šestič, izobrazba ne vpliva na mobilizacijo neformalnih virov.

Sedmič, aspiracije po izobraževanju in vključenost v izobraževanje sta predvsem odvisna od starosti in stopnje izobrazbe. Slednje pomeni, da je izobraževanje samoakcelirajoči proces.

Osmič, vključenost odraslih v izobraževanje je tem večja čim ugodnejši položaj nekdo zavzema v družbeni in tehnični delitvi dela, čim višji je njegov materialni položaj in čim bolj intenzivno se vključuje v družbeni prostor. Vključenost v izobraževanje pa ni povezana z družbeno-političnim položajem.

Devetič, aspiracije po izobraževanju so relativno neodvisne od položaja v družbeni in tehnični delitvi dela, so pa tem večje čim višji je družbenopolitični položaj posameznika in čim bolj intenzivno se ta vključuje v družbeni prostor.

Desetič, iz navedenega sledi, da je največjo relativno deprivacijo na področju izobraževanja treba pričakovati pri skupinah, ki zavzemajo nižje položaje v družbeni in tehnični delitvi dela oziroma pri skupinah z najnižjim materialnim položajem.

Viri:

Erikson, Abery (1986): Welfare in Transition, Living Conditions in Sweden 1968—1981, Oxford University Press (v tisku)

Rus Veljko in drugi (1984): Kvaliteta življenja v Sloveniji, Inštitut za sociologijo, Ljubljana